

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

БОБРО МАРІЯ ПАВЛІВНА

УДК 811.161.2'37:165.194:124.5

**АКСІОЛОГІЧНІ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ПАРАМЕТРИ
КОНЦЕПТУ *ЖИТТЯ* ЯК СКЛАДНИКА УКРАЇНСЬКОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ**

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Філон Микола Іванович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Маленко Олена Олегівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
завідувач кафедри українознавства
і лінгводидактики;

кандидат філологічних наук, доцент
Заверющенко Ольга Леонідівна,
Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський
авіаційний інститут»,
доцент кафедри документознавства та
української мови.

Захист відбудеться 7 лютого 2019 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.053.05 Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221-А.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розіслано ____ січня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Щербакова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Універсальним і однаковою мірою ціннісно значущим для національних концептосфер є концепт ЖИТТЯ. Не випадково його аналізу присвячена велика кількість вітчизняних та зарубіжних наукових розвідок, в яких означена тема різноаспектно висвітлюється, зокрема, на різнодискурсивному матеріалі російської (О. Іпанова, Н. Кузнецова, Лі Джіанпінг, Т. Лоскутова, Н. Новикова, А. Гірник, Е. Валіахметова та ін.), української (І. Голубовська, К. Голобородько, Ж. Краснобаєва-Чорна, І. Іванова, О. Близнюк та ін.), англійської (В. Тарасенко, В. Гольдберг, С. Власова та ін.) та німецької (К. Демидкіна, Д. Халікова та ін.) мов. Концепт ЖИТТЯ досліджують в описовому та зіставному напрямках, залучаючи до аналізу різні його вербальні маніфестанти: лексичні, фразеологічні та паремійні одиниці, афоризми, казки, тексти художнього та наукового дискурсів, результати асоціативних експериментів. Предметом вивчення є особливості вираження означеного концепту в національних картинах світу, зокрема його характеристика в складі опозиції «життя – смерть», метафоричні моделі життя, словотвірні структури ядерних лексем тощо.

Головними напрямками аналізу українського концепту ЖИТТЯ у його загальномовному вимірі є виявлення українських національних стереотипів; встановлення ідеографічного структурування концепту та його національно-культурної специфіки; виявлення і аналіз гештальт-метафор, що конструюють концепт. Поза увагою дослідників залишаються питання специфіки національно-маркованих складників концепту ЖИТТЯ, характеристики його змістових компонентів, що відображають особливості матеріальної та духовної культур, його ціннісної репрезентації в контексті взаємодії з іншими складниками національної концептосфери. Усе це й зумовлює наукову важливість обраної теми.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлюється необхідністю а) вивчення різних релевантних для української лінгвокультури способів репрезентації концепту ЖИТТЯ і вироблення поглиблених уявлень про структуру, зміст та національну специфіку українського концепту ЖИТТЯ; б) з'ясування парадигматичних зв'язків означеного концепту з базовими складниками національної концептосфери та визначення національно-культурного підґрунтя образних репрезентантів ціннісної семантики концепту; в) подальшої розробки загальної теорії концепту як маніфестанта національної ментальності та світобачення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота пов'язана із комплексною науковою темою кафедри української мови філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Аналіз системи рівнів української мови XVII — XXI століть». Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 4 від 18 листопада 2011 року) та уточнена на засіданні Вченої ради філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 4 від 22 листопада 2013 року).

Мета роботи полягає в тому, щоб визначити будову концепту ЖИТТЯ, особливості його семантики та виявити національно-культурну значущість, зумовлену взаємодією з іншими складниками української концептосфери. Для досягнення визначеної мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- 1) визначити й схарактеризувати теоретичні передумови аналізу концепту ЖИТТЯ;
- 2) дослідити й описати особливості вияву поняттєвого та образно-оцінного складників структури концепту ЖИТТЯ;
- 3) з'ясувати роль і функції знаків народної культури в конституюванні змісту концепту ЖИТТЯ та специфіки його вербальної репрезентації;
- 4) виявити особливості екстралінгвальної мотивації складників концепту ЖИТТЯ;
- 5) розглянути ціннісно-сміслові варіювання концепту ЖИТТЯ у взаємодії останнього з іншими українськими концептами: БАГАТСТВО, БІДНІСТЬ, РОБОТА, КОХАННЯ, РОДИНА, ЗДОРОВ'Я, БАТЬКІВЩИНА, ЧАС.

Об'єкт дослідження – концепт ЖИТТЯ як складник української національної концептосфери. У пізнавальному плані життя можна розглядати на різних рівнях узагальнення, що дає можливість вести мову про різні обсягом і змістом явища. На найвищому рівні узагальнення концепт ЖИТТЯ припустимо визначати як мегаконцепт, що репрезентує буття всесвіту загалом. На нижчому рівні узагальнення можна говорити про концепт ЖИТТЯ як репрезентант існування людини. Саме останній концепт є об'єктом нашого розгляду.

Предметом аналізу є структура та семантика концепту ЖИТТЯ, його ціннісно-сміслові наповнення, екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники детермінації, а також особливості репрезентації лексичними, фразеологічними та паремійними одиницями.

Джерельною базою дослідження є репрезентативні словники української мови різного типу (тлумачні, історичні, діалектні, фразеологічні), збірки текстів малих жанрових форм та, як додаткове джерело, інтернет-ресурси. До аналізу залучено понад 1100 лексичних (передусім дієслівних) та понад 5000 фразеологічних і паремійних одиниць на позначення життя, вилучених із джерельної бази методом суцільної вибірки. Аналізуючи складники концепту та особливості його вербалізації, до тлумачення семантики мовних одиниць вдаємося в тих випадках, якщо вони належать до територіальних діалектизмів та сленгізмів, фразеологізмів або прислів'їв, що виражають зміст, який потребує додаткових пояснень. До аналізу залучено також лексичні репрезентанти концепту ЖИТТЯ в їх усно-розмовних ситуативно зумовлених значеннях.

У дисертації застосовано такі **методи наукового аналізу**: *описовий метод* (для систематизації, класифікації та характеристики досліджуваних складників концепту, аналізу структури його номінативного поля та парадигмальних зв'язків з іншими концептами), *метод спостереження* (для сприйняття досліджуваних мовних явищ з метою виявлення їх об'єктивних ознак та релевантних властивостей),

методи концептуального (для виявлення змісту та структури концепту, аналізу смислових зв'язків між вербальними репрезентантами концепту, характеристики його зв'язків з іншими концептами), *семантичного* (для виявлення особливостей значення мовних одиниць як репрезентантів концепту ЖИТТЯ й розкриття його поняттєвого та образно-оцінного складників) та *компонентного аналізу* (для визначення семної організації значень вербальних репрезентантів концепту), *зіставний* (для встановлення відмінних і спільних ознак маніфестантів концепту) та *лінгвокультурологічний методи* (для визначення лінгвокультурних складників лексичної та фразеологічної семантики аналізованих мовних явищ і виявлення національно-ціннісних складників їхньої семантики).

Наукова новизна роботи зумовлюється значним за обсягом та багатим на потенційні висновки мовним матеріалом, який раніше не був об'єктом системного різноаспектного аналізу в українському мовознавстві, а також пошуковими стратегіями та дослідницькими завданнями, реалізованими в річищі новітніх мовознавчих парадигм. Відповідно до специфіки аналізованого матеріалу розширено й поглиблено знання про зумовленість образно-оцінного складника концепту матеріальними та духовними чинниками суспільного буття; встановлено роль ключових знаків української лінгвокультури у побудові та вербальній маніфестації концепту; з'ясовано ціннісно-смислові параметри концепту у його проекції на базові одиниці української концептуальної картини світу.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані при написанні узагальнювальних праць з концептології, у викладанні курсів лексикології, читанні спецкурсів із лінгвокультурології, концептології, а також для укладання словника концептів.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що всі теоретичні положення та практичні результати розроблено й отримано в дисертації одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Дисертація в повному обсязі обговорювалася на засіданні кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 13 від 15 червня 2018 року). Основні положення роботи апробовано у доповідях на Міжнародній науковій конференції «Українська мова та культура у загальнослов'янському контексті: здобутки та перспективи» (Київ, 2014), Міжнародній науковій конференції «Концептосфера національної мови: когнітивний, історико-культурний та дискурсивний аспекти» (Харків, 2014), Міжнародній науковій конференції «Ідеї Харківської філологічної школи в парадигмах сучасного гуманітарного знання: традиції і новаторство» (Харків, 2017), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії» (Рівне, 2013), I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мова як засіб міжкультурної комунікації» (Херсон, 2014), IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії» (Рівне, 2014), Всеукраїнській науковій конференції «Слово – текст – мовна картина світу» (Харків, 2015), V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії» (Рівне, 2015), VI Всеукраїнській

науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії (Рівне, 2016), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 2018), Науковій конференції викладачів та співробітників філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, присвяченій 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка (Харків, 2014), II Філологічних читаннях пам'яті професорів кафедри історії зарубіжної літератури Н. Г. Корж і Ф. Й. Луцької (Харків, 2014).

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дослідження викладено у **п'ятнадцяти** публікаціях, серед яких **шість** статей вийшли друком у провідних фахових виданнях України, **три** – у нефахових, **одна** – за кордоном, **п'ять** – тези доповідей. Усі публікації одноосібні.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (300 найменувань) та списку джерел ілюстративного матеріалу (57 назв). Повний обсяг роботи становить 227 сторінок, текстова частина – 189 сторінок (9,2 авт. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено мету й завдання роботи, її джерельну базу, об'єкт, предмет і методи аналізу, розкрито наукову новизну, указано на практичне значення отриманих результатів та їх апробацію.

У першому розділі «**Теоретичні засади вивчення концептів**» висвітлено питання сутності концепту, його змісту та пізнавальних властивостей, схарактеризовано взаємодію концепту і слова, концепту і фразеологізму, концепту й паремії. Розглянуто співвідношення концептуальної та мовної картин світу, а також з'ясовано зміст понять *цінності* і *смисли* як репрезентантів соціокультурної діяльності людини.

Концепт – це ментальне утворення, що є результатом пізнавальної діяльності людини й містить інформацію про об'єкти навколишньої дійсності. Поняття та концепт співвідносяться як частина–ціле: поняття містить лише важливі ознаки об'єкта і є базовим шаром концепту, до змісту якого, окрім поняттєвої, входить образна, емоційна, оцінна, а також культурно та національно зумовлена інформація.

Слово як ім'я концепту своїм лексичним значенням репрезентує найсуттєвіші ознаки концепту. Фразеологізми та паремії конституують образні, лінгвокультурні та аксіологічні елементи його інформаційного поля. Інформація, що її містять фразеологічні та паремійні одиниці, відзначається національною специфічністю й репрезентує цінності та духовні настанови етносу.

Вироблені в межах національної культури уявлення людини та концептуальна інформація про навколишній світ формують так звану концептуальну картину світу, що зберігається у суспільній та індивідуальній свідомості у вигляді сукупності концептів – концептосфери. Концептуальна картина світу об'єктивується у мові,

створюючи, відповідно, мовну картину світу, яка є вужчою за змістом і відображає найбільш значущі фрагменти концептуальної. Як і концепт, концептуальна та мовна картини світу є антропоцентричними і національно маркованими.

Важливою рисою концептів є орієнтованість на ціннісні настанови народу. Цінність як соціальне визначення об'єктів і явищ дійсності з огляду на специфіку їхньої значущості для етнокультурної особистості є сутнісним елементом лінгвокультурного концепту. У мові маркером цінності явища чи об'єкта стає номінативна щільність групи слів, що його позначають. В основі цінностей лежать смисли як визначення значущості явища в житті людини. Вони кодують особливе сприйняття людиною світу і себе в ньому. Смисли виникають як індивідуальні, але якщо їх поділяє велика кількість людей, вони стають універсальними і набувають статусу цінності. При цьому ціннісне наповнення концепту значною мірою зумовлює його національну специфіку.

У другому розділі «**Поняттєвий та образно-оцінний складники концепту ЖИТТЯ**» з'ясовано структуру концепту, його поняттєві, образні та оцінні елементи, схарактеризовано конотацію як експлікант образно-оцінного складника концепту.

Поняттєвий складник як значенневий мінімум змісту концепту, який збігається зі значенням лексеми, що його втілює, і зазвичай фіксується тлумачними словниками, репрезентує дистинктивні ознаки первинної номінації. Це фактуальна інформація, що спирається на мовну фіксацію і включає емпіричні (буденні), стереотипні та прототипні знання.

Структура концепту ЖИТТЯ, як і будь-якого іншого, є неоднорідною. Його поняттєвий складник представлений передусім семантикою успадкованих номінацій індоєвропейського походження *жити*, *життя* і входить до індоєвропейського архаїчного концептуального простору. Семантика дієслова *жити* та іменника *життя* як ключових імен-репрезентантів концепту ЖИТТЯ окреслює його поняттєве поле як складне різновимірне багатопланове утворення з базовим шаром «бути живим, існувати». Він виконує функцію домінанти в організації сегменту концептуальної картини світу, сформованого іншими іменами, семантика яких конкретизує, уточнює, деталізує базову семантику імені концепту такими елементами: «мешкання, проживання», «спосіб існування», «співіснування», «сімейний статус», «вік, тривалість життя людини».

Концепт ЖИТТЯ представлений у лінгвокультурах народів світу. Зіставний аналіз семантики ядерних вербальних репрезентантів концепту, зокрема української та англійської мов, свідчить про наявність як універсальних, так і особливих його конститuentів. Універсальними є, наприклад, такі поняттєві ознаки: «бути живим»; «перебувати, проживати де-небудь»; «проводити життя в якийсь спосіб», що окреслюють найважливіші виміри концепту – біологічний, локативний, соціальний, – які є об'єктом нашого аналізу.

Образно-оцінний складник концепту ґрунтується на перцептивних образах і відбиває зорові, слухові, тактильні, смакові і т. ін. характеристики предметів або явищ, що зберігаються в пам'яті як релевантні ознаки практичного знання і є чинником конституювання оцінної семантики.

Як конструктивні елементи образно-оцінного складника концепту ЖИТТЯ розглянуто образи, що репрезентують опозиції *рух-спокій*, *верх-низ*, образи *душа*, *серце*, *вогнь* та *вода*, соматизми *голова*, *руки*, *ноги*, *спина*, *ніс* та ін., колоративи *білий*, *чорний*, *жовтий*, *червоний* тощо та зоолексеми *ворона*, *голуб*, *жаба*, *собака*, *кіт*, *вовк* та ін. Усі вони є базовими образними маніфестантами аналізованого концепту в українській національній картині світу. Вербалізація різних виявів життя цими образами багато в чому ґрунтується на давніх міфологічних та релігійних віруваннях й уявленнях українців.

Образи руху, тісно пов'язані із просторовими образами *шлях*, *дорога*, є одними із найбільш продуктивних для відображення змісту аналізованого концепту в його біологічному та соціальному вимірах. Опозиція «рух–спокій» виражає протиставлення «здоров'я–хвороба», «життя–смерть»: *по світу-землі ходити*; *ворочаться*; *відходити*; *вставати з ліжка*; *лежати в недугі*; *впасти в лежу*; *лежати пластом*. Дієслова із семантикою руху (*ходити*, *шкандибати*, *бігати*) самостійно вживаються на позначення життя людини, а також утворюють стійкі словосполучення, що репрезентують різні його виміри. Домінантним образом руху виявляється ходьба: *під стіл пішки ходити / бігати*; *ходити голим*; *у ярмі ходити*; *у славі ходити*; *тільки його тінь ходить*; *ходити наліво*; *наче у сні ходити*; *ходити по лезу ножа*.

Релевантними ознаками концептуалізації різних аспектів життя та їх образними репрезентантами є інтенсивність руху, його напрямок (зокрема висхідний / низхідний), наявність / відсутність мети й результату. Оцінна характеристика руху людини життєвим шляхом мотивується образами перешкод та протиставленням прямого й кривого шляху як норми – антинорми: *стати поперек дороги*; *круті повороти* («різкі зміни»). В українській концептуальній картині світу образ життєвого руху по кривій дорозі є символом великої узагальнювальної сили, що синтезує епістемічні та деонтичні модальності й означає ціннісні орієнтири людини на шкалі «права – неправда», «законний – незаконний», «правильний – неправильний». Тим самим він виражає відхід людини від нормативних поведінкових стереотипів: *по кривому шляху поїхав*; *давати гаку* (перен. «збочувати в своїх діях, вчинках; відходити від обраного в житті шляху, правильної лінії і т. ін.»). Рух як постійне переміщення у просторі – *маятися по білому світу*, *бігати світами*, *тинятися по світу* – означає відповідний спосіб життя, що є відхиленням від норми – осілості (пор. *мешкати*, *осісти*, *селитися*) і оцінюється негативно.

Оцінна репрезентація біологічного стану людини здійснюється, окрім образу руху, переважно за допомогою образів душі (*душа рветься*), серця (*поки б'ється серце в грудях*), вогню (*горіти* «бути в жару від хвороби»), води (*росте як з води*), кольорообразів за ознакою подібності до кольору шкіри *червоний* (як мак цвіте), *жовтий* (став жовтий як віск), *зелений* («хворобливо блідий»), *синій* («який дуже зблід, змарнів») і соматизмів *голова* (*ледве голову підводити*), *ноги* (*насилу ноги носять*). Зокрема, біологічний аспект життя концептуалізується образами *душа*, *серце* у двох напрямах: образ серця актуалізує об'єктивні фізичні ознаки (*серце б'ється*, *перестало битися серце*), тоді як опис фізичного стану людини за допомогою образу душі визначається зв'язком душі й тіла і спирається в цьому

на релігійну картину світу, згідно з якою людина є двоїстою (душа–тіло) або троїстою (дух–душа–тіло) істотою: *душа держиться в тілі, душа тримається*. Образи руху, душі, серця, вогню репрезентують більшою або меншою мірою як позитивні, так і негативні вияви біологічного життя, проте образ води як життєдайної стихії, за нашими спостереженнями, характеризується в цьому аспекті виключно меліоративними конотаціями.

Матеріальний стан людини як один з аспектів її соціального життя набуває в українській національній картині світу найширшої образної репрезентації і різною мірою представлений усіма аналізованими образами, за винятком образів *душа, серце*. Матеріальний стан різнобічно осмислений в образах наявності чи відсутності засобів харчування, отримання чи віддавання чогось і представлений соматизмами *руки (ходити з протягнутою рукою), рот (нема чого у рот покласти), горло (аж з горла пре), живіт (підтягувати живіт)*.

Значущими для культурно-національної специфіки концепту ЖИТТЯ є образи висхідного та низхідного руху, що зумовлюють оцінні характеристики позначуваного явища: орієнтаційна метафора *верх – низ* відзначається національно маркованим негативним сприйняттям низу на протигагу позитивній оцінці верху. Осмислена крізь призму культурних та історичних подій, вона визначає оцінну маркованість матеріального стану людини та її становища в суспільстві: *приопасти* («збідніти»), *падати вниз, скотитися вниз, вставати на ноги, птах високого польоту, високо літати*.

Різні вияви трудового життя репрезентовано здебільшого семантикою номінацій та фразеологізмів із соматичними компонентами, передусім *руки, ноги* (*скласти руки; на ногах бути* («займатися якимись справами, бути в турботах»). Робота передбачає рух, а його відсутність означає відпочинок чи ледарювання: *вертїтися на ногах; крутїтися на ногах* («невтомно працювати, весь час перебувати в русї»); *не покладати рук* («завзято працювати»); *задерти ноги* («ледарювати, нічого не робити»); *і пальцем не поворухнути*. Проте соматизм *руки* репрезентує роботу не лише з огляду на рух. Руки виконують роботу, тримають знаряддя праці (*губами говори, а руками роби; що очі бачать, те руки зроблять; і голки в руки не брати* («нічого не робити»); *мати вільні руки* («бути незайнятим, не обтяженим роботою»)). Перевищення кількісної норми праці маніфестують образи фізичного руйнування рук, пупа, жил і т. ін. (*надривати пупа; рвати жили; аж очі рогом лізуть*) та згинання нормативно прямих органів людини – спини, хребта (*гнути хребет; гнути шию; гнути карк; пор. також гнути горба; добувати своїм горбом*), а також порівняння із зоонімними компонентами *кінь, віл* та ін. Семантика останніх зумовлює образно-оцінну репрезентацію не лише інтенсивності, а й підневільного характеру виконуваної роботи.

Психологічні стани людини репрезентовано, з одного боку, образами душі (духу) й серця, що осмислюються в координатах висхідного й низхідного руху (*упадати серцем / духом; підноситися духом*), або протиставлень верху й низу. *Верх і низ* як маркери психологічного стану людини, об'єктивуються образами «небо», «рай», «земля» (*раювати; добре як у небі; не чути землі під собою*). З іншого боку, психологічний стан людини символізують біль або фізичні пошкодження серця

й душі (*душа / серце болить; душа / серце рветься (з жалю); кров точить з серця*), а також їх персоніфікація та здатність відчувати емоції (*душа / серце тішиться; душа / серце огортається жалем/тугою*). Істотними є і просторові характеристики душі й серця: позитивно маркована їхня широта, відкритість на протигагу негативно маркованій просторовій обмеженості (*душа розгорнулася* (від приємних, позитивних емоцій); *серце мені обнесло* («налягла на серце турбота або туга»); *душу огортає* («хто-небудь дуже переживає»)).

Стан тривоги, переживань, мук представлено образами хтонічних істот (миші, гадюки, жаби), які локалізуються навколо серця як людського органа, що, за християнськими уявленнями, має містити Бога, любов, добро: *гадюка ссе коло серця; на серці миші шкребуть*. Показовою виявляються і дії, які виконують тварини щодо серця: дієслова *ссати, шкребти, точити* передбачають порушення цілісності органу, в результаті якого виникає ризик втрати всього позитивного, чим має бути наповнене серце.

У третьому розділі «**Особливості ціннісного вияву концепту ЖИТТЯ в українській концептосфері (парадигмальний вимір)**» розглянуто ціннісно-сміслову наповнення концепту ЖИТТЯ у його парадигмальних зв'язках, перетинах та взаємодією з базовими для української лінгвокультури концептами БАГАТСТВО, БІДНІСТЬ, РОБОТА, КОХАННЯ, РОДИНА, БАТЬКІВЩИНА, ЗДОРОВ'Я та ЧАС. Концепт ЖИТТЯ у своєму змістовому наповненні синтезує базові цінності українців і ретранслює множину культурно-історичних сенсів, що відображають цінності самого життя і цінності в житті.

Одним із важливих соціальних аспектів життя є матеріальний стан людини. Бідність і багатство мисляться як відсутність чи наявність їжі (передусім хліба), одягу, грошей, дому, означені за допомогою відповідних вербальних маркерів (**мати, бути, нема**): *мати шматок хліба; ані копійки зламаной немає; що треба, то і єсть; хто має в торбі, той ззість і на горбі*. Образ хліба на позначення матеріального стану людини є амбівалентним. З одного боку, фразеологічні одиниці *мати хліб; мати шматок хліба; їсти хліб; мати кусень хліба насущного; мати хліб і до хліба* виражають його загальну лінгвокультурну семантику «мати все необхідне для життя, не відчувати нестатків». З іншого боку, цінність хліба є відносною, і виявляється, що наявність лише одного хліба стає вже ознакою бідності: *перебиватися з хліба на воду / квас / сіль; сидіти на хлібі і воді; перепадати на хліб; хліб та вода – бідного їда*.

За ознакою наявності у людини одягу і, рідше, взуття описується головним чином бідність: *поголіти, босякувати; голий як долоня; ходити голим і босим; залишитись без сорочки; брати мої не багаті – нема штанів, самі лати; от такі наші вжитки: ні кожуха, ні свитки*. Базовим знаком народної культури, що має символічне значення і використовується для концептуалізації аксіологічних характеристик бідного та багатого життя, є хата. Оцінно-асоціативне поле хати (дому) як репрезентанта особливостей матеріального життя людини утворює градаційний ряд: відсутність дому – наявність *хати* – наявність *хоромів*. Лінгвокультурема *хата* протиставляється хоромам і в такому разі є ознакою незаможного життя. З іншого боку, вона виступає символом свого, захищеного,

безпечного простору.

На відміну від бідного життя, що загалом оцінюється негативно, багате життя має амбівалентні характеристики. Воно асоціюється із щастям, удачею й отримує меліоративні оцінки, але за умови значного відхилення від норми (достатку) оцінюється негативно. Пейоративні оцінки втілюються у відповідних характеристиках заможної людини: скупості, пихатості, жорстокосердості, (*від багача не жди калача; багатому до серця не промовиш*), бездушності, гріховності, нечесності (*тіло в золоті, а душа в мерзоті; хто в шовках, той і в гріхах*). Бідне життя концептуалізується як таке, якого неможливо позбутися, і характеризується не лише відсутністю засобів до існування, а й стражданням, горем, важкою працею: *колотитися з лихом; горе микати, бідному в житті тільки робота і скорбота*.

Універсальною ознакою концепту РОБОТА у зв'язку з концептом ЖИТТЯ є визнання надзвичайної цінності праці для людини. Робота забезпечує життєві потреби людини: *хто живе своїм трудом, тому все іде в дом*. Базовими для осмислення роботи є діяльнісно-результативні відношення типу *працювати*→*їсти* та *їсти*→*працювати*: *хто робить, голодний не ходить; хто робить, той їсти хоче*. Важливим засобом концептуалізації роботи та її результатів є метафори із семантикою смакових відчуттів: *гірка праця, солодкий спочинок; корінь праці гіркий, а овоч солодкий; по гіркім труді, солодкий обід*.

Обов'язковою ознакою праці в українській ментальності є отримання певної винагороди: *праця не праця, як нема калача; Бог за працю має щось дати*. Українські паремії засвідчують протилежні уявлення про роботу в житті бідної та багаті людини (історично – пана). Бідні змушені постійно працювати, не отримуючи за свою роботу гідної плати, а багаті лише користуються результатами праці інших людей: *заробив у пана плату – з чотирьох дощок хату; у багатого живіт росте, а у бідного – горб від роботи*. У сучасних дискурсах стереотипні уявлення про роботу на пана дещо трансформуються. Сталі вирази *працювати на дядю, горбатитися на дядю* репрезентують ідею роботи із сталою невеликою оплатою і мають негативні конотації.

Важливим сегментом концепту РОБОТА є сфера домашнього господарства, про що свідчить доволі широка синонімізація відповідних дієслівних номінацій. Однією з ознак праці є її надмірність (нескінченність, надзвичайна інтенсивність), що особливо акцентується низьким заробітком і мотивує відповідні пейоративні оцінки: *все в роботі, як віл у ярмі; робить від сонця і до сонця і нічого не має; робиш, як безум*.

Базовими номінантами концепту КОХАННЯ є лексеми *кохання, кохати* та *любов, любити*. На відміну від *любові*, *кохання* відображає більшою мірою гармонізовані стосунки. Запорука життя з милим, коханим за законами серця в народній філософії мислиться як найвища буттєва цінність української людини. На цьому тлі вирізняються поширені у вітчизняному лінгвокультурному просторі вислови із стереотипними уявленнями про життя з немолою людиною. Таке життя усвідомлюється як нещасне (*не можна нелюба любити, бо нещасна доля із нелюбом жити*), вимушене (*їшла не любля і живу терпля*), врешті-решт, воно сприймається

як «не життя», марнування: *краще вмерти, як з нелюбом жити*. У житті людини можна виділити кілька етапів, пов'язаних із коханням: парубкування / дівування, заручини, подружнє життя. Період парубкування має більшу цінність, значущість для чоловіків, аніж дівування для дівчат (пор. *недолегеніти, засиджуватись*). На тлі загального визнання шлюбу як фундаментального принципу життя людини (*без жінки так, як без ума; жінка без мужа і жити не дужа*) спостерігаємо гендерні відмінності в його сприйнятті: негативні конотації загальноаксіологічного характеру щодо одруження чоловіків є більш частотними (*не мав лиха, так оженився; доки не женився, доти не журився*). Головними жіночими рисами, які нівелюють цінність подружнього життя для чоловіків, є сварливість і поганий характер: *хто на лиху жінку попаде, того життя пропаде*. Для подружжя важливо зберегти любов, жити у мирі й злагоді, таке життя виявляється надзвичайною цінністю для людини: *де згода панує, там і горе танцює*.

Родина є універсальною життєвою цінністю, якою вимірюється все існування людини *без сім'ї і без роду – хоч з моста та в воду*. Важливою ознакою української концептуальної картини світу є не сама по собі родина, а єдність, тривалість і нерозривність зв'язків між її членами як імперативна форма способу життя: *родичатись, своятись, до родини щогодини*. Українська сім'я передбачає фундаментальну триєдність матері, батька та дітей як вищих родинних цінностей: *не знайдеш батька та матері, а всього знайдеш; живемо не батьками, помремо не людьми*. Значущість батьків увиразнюється на тлі уявлень про життя з мачухою та життя сироти: *сиротою жити – сльози лити*. Оцінні характеристики матері репрезентують образи сонця, тепла, весни на противагу образам холоду, зими щодо мачухи: *любов матерня й на віддалі гріє; мачушине добро – як зимне тепло*. На тлі одиниць, що виражають уявлення про неповноцінність життя без дітей та їхню цінність як продовжувачів роду, вирізняються паремії із пейоративним змістом, що відображають пов'язані із дітьми негативні аспекти життя батьків: *дітей годувать – свій вік коротать; малі діти не дають спати, а великі не дають жити; добрі діти на ноги поставлять, а лихі й з ніг звалять*.

Концепт ЗДОРОВ'Я характеризується визначенням відповідного поняття як винятково позитивної цінності, передумови життя загалом та конкретних його виявів. Показовою є метафоризація здоров'я як матеріальної речі, багатства, що означається, зокрема, вживанням щодо здоров'я дієслів **берегти, охороняти, втрачати**: *бережи здоров'я замолоду, а честь під старість; якщо хочеш довго жити, мусиш здоров'я хоронити; вартість здоров'я знає лиш той, хто його стратив*. Здоров'я осмислюється у тісному взаємозв'язку із силою людини (*дужий «фізично здоровий, не хворий», також «який має велику фізичну силу; сильний»*), її здатністю до дій: *ниможти, ни мочи «нездужати, хворіти»; незгодніти («знедужати, знесилитися»); де я вже на що годен*. Ціннісне осмислення здоров'я здійснюється через усвідомлення позитивних наслідків доброго здоров'я за загальною схемою **«якщо є здоров'я, то...»** (*аби здоров'я, а життя буде*) та негативних наслідків відсутності здоров'я за загальною схемою **«без здоров'я...»** (*без здоров'я нема щастя*).

Базовим репрезентантом концепту БАТЬКІВЩИНА в українських пареміях є назви *батьківщина* та *вітчизна*, що доповнюються одиницями *рідний край*; *рідна земля*; *рідна сторона*; *своя сторона*; *свій край*, *дім*. Вони позначають різну за розміром територію і співвідносяться із поняттям так званої «великої» та «малої» батьківщини. Атрибути *рідний*, *свій* є виявом архетипної опозиції «свій–чужий», яка найвиразніше виявляється саме у концепті БАТЬКІВЩИНА і певною мірою пов'язує батьківщину із родом та сім'єю. Своя, рідна земля сприймається як ідеальне місце для життя на відміну від чужини: *у ріднім краю, як у раю*; *чужа сторона тугою зорана, сльозами засіяна*. Виняткову цінність життя на батьківщини маніфестують твердження, що виражають нетипову характеристику явищ, більший ступінь вияву позитивної ознаки тощо (*на батьківщині і шкоринка пиріг*; *за морем світло, а у нас світліше*).

Час є однією з базових онтологічних категорій життя людини. Виділяють дві основні моделі усвідомлення часу людиною: циклічну та лінійну. Одним із найдавніших виявів першої є поділ річного циклу на зиму як найскладніший період року, і літо – час розквіту природи та життя: *буде літо, то й буде розмаїто, а прийде зима, то й хліба нема*; *я би дав дві зими за одне літо*. Більш значущою для характеристики життя в антропоцентричному вимірі видається лінійна модель, згідно з якою час осмислюється як минуле, теперішнє та майбутнє, а життя людини поділяється на вікові періоди. Головною ознакою часу для життя людини є його минуцність, неповерненість: *мені два віки не жити*; *літа два рази не буває*. Молодість сприймається як найкращий період життя, позитивна оцінка якого ґрунтується на конотативній семантиці номінацій **золотий** (*золотий час – молоді літа*), **солодкий** (*молодість – солодість*), **скарб** (*за всіх скарбів на світі найбільшим скарбом є молодість*) тощо. У паремійній картині світу періоди молодості і старості протиставляються один одному за такими ознаками, як розум, досвід, фізичний стан, цінність, привабливість.

ВИСНОВКИ

Концепт ЖИТТЯ посідає важливе місце в українській концептосфері. Його поняттєвий складник, який репрезентує передусім семантика номінацій *жити*, *життя*, пов'язаний з існуванням загалом, місцем проживання, відносинами з іншими людьми, способом життя, заробітком, здоров'ям, часом життя.

Образно-оцінний складник концепту ЖИТТЯ формується в системі базових координат архаїчної моделі світу, представлених головним чином опозиціями *верх-низ*, *рух-спокій*, *вогонь-вода*, *прямий-кривий*.

В українській лінгвокультурі концептуалізація життя здійснюється з огляду передусім на рух людини, що відбувається в просторі, для означення якого використовуються ціннісно конотовані номінації *дорога*, *шлях*. Рух репрезентує загальний життєвий цикл: *прихід* в життя; *рух* у цьому світі (власне життя); *відхід* із життя, *перехід* в інший світ. Показовим є протиставлення руху в незамкненому просторі рухові у замкненому просторі. Образи руху, що позначають постійне

переміщення в просторі, є маркером осілого способу проживання, наявності власного дому як соціальної норми.

Орієнтаційна метафора *верх – низ* репрезентує життя у контексті напрямку руху, позначаючи таким чином зміни у фізичному, соціальному, матеріальному та душевному станах людини, більшість із яких метафоризуються образами статичного перебування вгорі чи внизу. Відповідними конкретизаторами верху і низу на позначення життя постають образи *небо, рай, земля, крила, голова, ноги*.

Підґрунтям образно-оцінної репрезентації життя за допомогою символів *душа* та *серце* є давнє уявлення про ідеальність душі у її протиставленні матеріальному тілові. Життя залежить від міцності зв'язку душі й тіла, який обривається із смертю людини. Визначальною для українського лінгвокультурного простору є значна кількість мовних одиниць, у яких семантика негативних емоцій зумовлюється образами обмеженого простору серця і душі.

Важливою ознакою репрезентації життя образом вогню є інтенсивність як горіння, так і його результату – тепла, що виявляється в оцінній шкалі з полярними ознаками *гарячий – холодний* і нормативним елементом *теплий*, яка зумовлює аксіологічні характеристики фізичного стану та соціальних ознак людини. Образ води відзначається меліоративними конотаціями щодо біологічного життя людини та переважно пейоративними щодо соціальних аспектів життя, що виявляється у кореляціях води з іншими рідкими речовинами, як-от спиртні напої, кров, піт, сльози.

Соматизми репрезентують біологічне життя, фізичний стан людини, соціальні аспекти життя, особистісні характеристики та емоції людини. Біологічне життя людини представлено передусім метафорою *голова – життя*. Соматизми *рука, нога* характеризують концепт ЖИТТЯ через взаємодію із поняттями руху або спокою та відривання. *Шия, карк, плечі* асоціюються із образом кривизни, згинання і виражають ідею важкої праці із семантикою поневолення. Оцінна характеристика життя компонентами *руки, ноги, ніс* відбувається в контексті протиставлень *обмежений – необмежений, цілий – зруйнований, міцний – слабкий, верх – низ*.

Колірна концептуалізація життя здійснюється передусім за допомогою образів *білий – чорний* як корелятив опозиції *світлий – темний*. Білий колір позначає видимий, цей світ, життя в усіх його виявах, а чорний репрезентує важке, повне страждань, нужденне життя людини.

Образно-оцінна репрезентація життя фразеологізмами із зоонімними компонентами відбувається здебільшого на ґрунті міфологічних уявлень українців. Негативні оцінки різноманітних аспектів життя виражені за допомогою образів хтонічних тварин. Символіка образу *птаха* характеризується переважно меліоративною семантикою, позначаючи душевний стан піднесення, волі та натхнення.

Для української концептуальної картини світу релевантним є контрарний характер зв'язків між концептами БАГАТСТВО і БІДНІСТЬ за наявності проміжного складника – *достаток*. Символом багатства є матеріальні засоби існування (продукти харчування, одяг, гроші, дім). Негативна оцінка багатства ґрунтується на ідеї надмірності, а також мотивується моральними якостями багатой

людини. Бідне життя осмислюється як знецінене, як фатум, рок, а бідна людина – як позбавлена найнеобхіднішого.

Праця забезпечує базові потреби в житті людини, передусім у їжі. Роботу пов'язують із матеріальним станом – більшою мірою достатком, але не багатством. Значущим складником концепту РОБОТА є домашнє господарство із традиційним розподілом занять між чоловіком та жінкою. Пейоративні оцінки роботи пов'язані з її надмірною інтенсивністю або відсутністю заробітку.

Ціннісна репрезентація концепту КОХАННЯ пов'язана із семантикою ключових лексем *кохати/кохання* (гармонізовані стосунки) та *любити/любов* (може бути нерозділеною, вимушеною). Кохання і любов є тими чинниками, які змінюють сімейний стан і спосіб життя людини. Нормою для української народної традиції, особливо щодо дівчини, є одруження, що здійснюється в період молодості. Негативні конотації загальнооцінного характеру щодо шлюбу чоловіків кількісно превалюють порівняно із аналогічними оцінками щодо жінок.

Концепт РОДИНА репрезентують лексеми *родина, сім'я*, а також назви членів родини. Родина є життєвою цінністю, що осмислюється як багатство і включена у концептуальне поле, означене, зокрема, номенами *клад, купувати, продавати*. Прикметною ознакою української національної картини світу є не родина як така, а єдність, тривалість і нерозривність зв'язків між її членами. Необхідність підтримувати зв'язки із своїм родом мислиться як імперативна форма поведінки.

В українській національній картині світу концепт ЗДОРОВ'Я постає як винятково позитивна цінність. Здоров'я в житті людини осмислюється у зв'язку з її фізичною силою та діяльнісною спроможністю. Пейоративні оцінки хворобливих станів людини демонструють найчастотнішу серед усіх аналізованих концептів мотиваційну ознаку зв'язку з образом смерті.

Концепт БАТЬКІВЩИНА відзначається високою позитивною оцінкою образу «своєї» землі та життя на ній на тлі загалом негативною оцінки землі «чужої» та життя на ній. Вживання сполучень іменників типу *край, сторона, земля* з прикметником *рідний*, а також назви спорідненості *мати* (у деривації також *батько*) акцентують зв'язок батьківщини із поняттям роду.

Час як антропоцентрична категорія виявляється у його вимірюванні життям людини з огляду на певні події і характеристики останнього. Важливими є такі часові ознаки життя, як неповерненість і скінченність. Молодість і старість як життєві періоди протиставляються один одному за ознаками фізичного стану та мудрості, досвіду і мотивують відповідні оцінки.

Таким чином, концепт ЖИТТЯ, що є фундаментальним складником національної концептосфери, постає як складна пізнавальна структура, яка синтезує базові уявлення українців про відповідний фрагмент дійсності, сприйнятий і осмислений в ціннісних категоріях національної свідомості та ментальності. **Перспективи** подальшого дослідження вбачаємо у з'ясуванні особливостей концепту ЖИТТЯ в його різнодискурсивних, різнокультурних та різночасових вимірах.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації (фахові видання України):

1. Бобро М. П. Концепти «жити», «життя» як об'єкт сучасних лінгвістичних досліджень // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. 2013. № 1048. Вип. 67. С. 54–59.
2. Бобро М. П. Українська історична та діалектна лексика із значенням «бідувати» // Наукові записки. Філологічні науки. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Книга 1. 2014. С. 90–93.
3. Бобро М. П. Аксіологічні парадигми у складі лексико-семантичної групи «жити, існувати» в українській мові // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. праць. Київ: Університет «Україна», 2014. Вип. 29. С. 28–35.
4. Бобро М. П. Дієслівна лексика як художній засіб вербалізації ідеї нещасливого життя в поезії Т. Шевченка // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. праць. Київ: Університет «Україна», 2015. Вип. 31. С. 18–27.
5. Бобро М. П. Аксіологічні параметри концепту «робота» в українській мовній картині світу // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. 2015. Вип. 73. С. 116–118.
6. Бобро М. П. Опозиції «верх – низ» та «рух угору – рух вниз» як аксіологічні маркери концепту «життя» // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. 2017. Вип. 77. С. 39–42.

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації (нефахові видання України):

7. Бобро М. П. Вербальні репрезентанти архетипу «жити багато» в українському лінгвокультурному просторі // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. 2014. № 1127. Вип. 71. С. 82–85.
8. Бобро М. П. Цінність життя і життєві цінності та їх образно-сміслова репрезентація в українському лінгвокультурному просторі // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. 2015. № 1152. Вип. 72. С. 50–53.
9. Бобро М. П. Слово, фразеологізм та паремія як засоби експлікації концептуальної інформації // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький. 2018. Вип. 41. С. 154–158.

**Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації
(зарубіжні галузеві видання):**

10. Бобро М. П. Життя як рух і шлях: український вимір (образні парадигми, лінгвокультурні сенси, ціннісні характеристики) // *Ukrainistika: minulost, přítomnost, budoucnost III. Kolektivní monografie věnována 20. výročí zahájení výuku ukrajinštiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě Masarykovy university v Brně. Jazyk. Brno. 2015. С. 53–60.*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації (тези):

11. Бобро М. П. Оцінна параметризація та образно-експресивна репрезентація опозиції «бідне життя» – «багате життя» в сучасному діалектному соціокультурному просторі // *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії: Матеріали III всеукр. наук.-практ. конфер. Рівне: О. Зень, 2013. С. 109–111.*
12. Бобро М. П. Аксиологічні парадигми у складі лексико-семантичної групи «жити, існувати» в українській мові // *Українська мова та культура у загальнослов'янському контексті: здобутки та перспективи: тези доповідей Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 27–28 лютого 2014 р. Київ: Університет «Україна», 2014. С. 6–9.*
13. Бобро М. П. Антропоцентрична параметризація часу в українській національній мовній картині світу // *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії: Матеріали IV всеукр. наук.-практ. конфер. Рівне: О. Зень, 2014. С. 109–111.*
14. Бобро М. П. Образно-оцінна репрезентація поняття «неробство, лінощі» фразеологічними одиницями сучасної української мови // *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії: Матеріали V всеукр. наук.-практ. конфер. Рівне: О. Зень, 2015. С. 86–88.*
15. Бобро М. П. Рух у просторі як спосіб життя: оцінні характеристики // *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії: Матеріали VI всеукр. наук.-практ. конфер. Рівне: О. Зень, 2016. С. 131–132.*

АНОТАЦІЯ

Бобро М. П. Аксиологічні та лінгвокультурні параметри концепту ЖИТТЯ як складника української концептосфери. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова (035 – Філологія). – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, – Харків, 2018.

Дисертацію присвячено вивченню концепту ЖИТТЯ як елемента української концептосфери. У роботі схарактеризовано структуру аналізованого концепту: визначено його поняттєвий та образно-оцінний складники. Описано основні лінії концептуалізації життя, які виявляються у поняттєвому складникові концепту (місце проживання, відносини між людьми, спосіб життя, фізичний стан, час). З огляду

на образно-оцінну репрезентацію концепт ЖИТТЯ розглянуто в опозиціях *рух-спокій, верх-низ*, з'ясовано зміст образів *душа, серце, вогонь та вода*, соматичних компонентів (*голова, руки, ноги та ін.*), колоративів (*білий, чорний, жовтий та ін.*) та зоолексем (*ворона, жаба, птах, кіт, собака та ін.*) як конструктивних елементів формування аналізованого концепту. Схарактеризовано ціннісно-сміслову наповнення концепту ЖИТТЯ у його взаємодії з іншими складниками української концептосфери: БАГАТСТВО, БІДНІСТЬ, РОБОТА, КОХАННЯ, РОДИНА, ЗДОРОВ'Я, БАТЬКІВЩИНА, ЧАС.

Ключові слова: лінгвокультурологія, концепт, цінність, семантика, концептосфера, картина світу.

АННОТАЦІЯ

Бобро М. П. Аксиологические и лингвокультурные параметры концепта ЖИЗНЬ как составляющей украинской концептосферы. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков, 2018.

Диссертация посвящена изучению концепта ЖИЗНЬ как элемента украинской концептосферы. В работе описана структура анализируемого концепта, определены его понятийная и образно-оценочная составляющие. Прослежены основные линии концептуализации жизни, которые проявляются в понятийной составляющей концепта (место проживания, отношения между людьми, способ жизни, физическое состояние, время). С точки зрения образно-оценочной репрезентации концепт ЖИЗНЬ рассмотрен в оппозициях *движение–покой, верх–низ*, определено содержание образов *душа, сердце, огонь и вода*, соматических компонентов (*голова, руки, ноги и др.*), колоративов (*белый, черный, желтый и др.*) и зоолексем (*ворона, жаба, птица, кот, собака и др.*) как конструктивных элементов формирования анализируемого концепта. Охарактеризовано ценностно-смысловое наполнение концепта ЖИЗНЬ в его взаимодействии с другими составляющими украинской концептосферы: БОГАТСТВО, БЕДНОСТЬ, РАБОТА, ЛЮБОВЬ, СЕМЬЯ, ЗДОРОВЬЕ, РОДИНА, ВРЕМЯ.

Ключевые слова: лінгвокультурологія, концепт, цінність, семантика, концептосфера, картина мира.

SUMMARY

Bobro M. P. Axiological and Linguocultural Parameters of the Concept LIFE as a Constituent of Ukrainian Concept Sphere. – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Philology, specialty 10.02.01 – Ukrainian Language (035 – Philology). – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 2018.

The concept LIFE as a constituent of Ukrainian concept sphere is studied in the thesis. The work describes the structure of the concept: its notional and figurative-evaluative constituents are defined. The concept's notional constituent is primarily represented by the semantics of the naming units *жити, життя* and correlates with

existence in general, place of living, relations with other people, way of life, earnings, health, time of life.

It is established that the most productive image as regards to the concept's figurative-evaluative representation is the one of motion. Among the latter's relevant features are its intensity, direction, result, aim. The feature of permanent motion or no motion has to do with the locative characteristic of the social way of life and actualises one of the basic values of Ukrainian people – having a home as a permanent place to live.

It is determined that the figurative-evaluative representation of man's biological state shows in the images of motion, soul, heart, fire, water, the colour images *red, yellow, green, blue* and the somatisms *head, stomach*.

Diverse figurative-evaluative conceptualisation of man's financial state is described. The said aspect of social life is expressed in the images of availability or absence of food, receiving smth or giving smth away and is represented by the somatisms *hands, feet, mouth, throat, stomach*. The images of upward or downward movement determine the evaluative characteristics of the phenomenon they denote.

It is shown that various manifestations of working life are represented mainly by the semantics of idioms with somatisms, primarily *hands, feet*. Exceeding the quantitative norm of work is manifested in the images of physical damage to hands, navel, tendons etc. as well as of bended organs that are normally straight (back, backbone etc.). The same idea is expressed by the zoonym metaphors like horse, ox, camel and others.

The images of soul, heart, top and bottom are characterised as regards to their representation of man's psychological states. Soul and heart space characteristics are emphasised: their width and openness are positively marked as opposed to space limitedness that has negative connotations. Top and bottom as denoting man's psychological states are specified in the images *sky, heaven, ground*.

A contrary type of relation between the concepts WEALTH and POVERTY – with an intermediate element *sufficiency* – is demonstrated. Wealth is conceptualised through availability or absence of food (mainly bread), clothes, money, home. Poor life is acknowledged as valueless, as fate that cannot be avoided or got rid of.

Work is thought of as a process providing man's basic needs in life, first of all food, and is associated with financial state. Emphasised are pejorative evaluations of work, which are connected with its excessive intensity or absence of earnings.

Value representation of the concept LOVE is characterised in connection with the semantics of the key lexemes *кохати/кохання* (denote harmonious relations) and *любити/любов* (can be unrequited or forced). Love is a factor that changes man's marital status and way of life. It is established, that the norm for Ukrainian folk tradition is the situation when marriage (especially girl's) takes place in the period of youth. Negative connotations of general evaluation type that concern marriage prevail in number for men compared to the same evaluations for women.

Family is defined in the work as a universal life value that is widely conceptualised in terms of wealth. An important part of Ukrainian conceptual worldview is not just family in itself but the duration and inseparability of the bonds between its members.

It is established that in Ukrainian national worldview the concept HEALTH appears to be an exceptionally positive value that is associated with man's strength and ability to act.

The concept MOTHERLAND is characterised by a high positive evaluation of the image of the native land on the background of mainly negative evaluation of the foreign one. Nouns like *край, сторона, земля* used with the adjective *рідний* as well as the name of family relation *мати* (also *батько* in derivatives) emphasise the connection of motherland with the concept of kin.

Time is described as an anthropocentric category that manifests itself in the former being measured by man's life. Significant are such time features of life as its irretrivableness and finitude, thus the age of one hundred years is regarded as a model of life duration. Youth and old age as life periods are opposed to each other as regards to physical state and wisdom, experience, which motivate the corresponding evaluations.

A conclusion is drawn that the concept LIFE as a fundamental constituent of Ukrainian national concept sphere is a complex cognitive structure that combines the Ukrainians' basic conceptions of the relevant fragment of reality, perceived and acknowledged in the value categories of national consciousness and mentality.

Key words: linguoculturology, concept, value, semantics, concept sphere, worldview.

Відповідальний за випуск – М. І. Філон

Підписано до друку 16.10.2018. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № б/н.
Надруковано СПД ФО Степанов В. В., м. Харків, вул. Ак. Павлова, 311
Свідоцтво про державну реєстрацію В00 № 941249 від 28.01.2003 р.

